

תורה ומדינה הלכה למעשה- ראיות נסיבתיות לאור ההלכה

- ע"פ קריאה תמימה של הפוסקים בתורה, עולה כי הראיות היחידות שניתן להביא ע"מ שיפסק הדין ע"פ, הינם שני עדים כשרים, כדברי הפוסק: "ע"פ שנים עדים יקום דבר". מהבנה זו עולה כביכול, שגם במידה ותגיע לבית הדין ראייה חותכת, לא ניתן יהיה לפסוק ע"פ, ללא שני עדים. הבנה זו עולה בקנה אחד עם ההבנה היסודית, האומרת שהתורה רואה בבית הדין ישות שיפוטית, אשר תפקידה להוציא את האמת והצדק לאור. ממילא, כל ראייה מוחלטת ככל שתהיה, לא יהיה ניתן לאמתה בכל מאת האחוזים. אי לכך, אילולי התורה הייתה אומרת שניתן יהיה לפסוק ע"פ שני עדים, היינו מבטלים לכאורה את בתי הדין, וכשם שבדיני איסור והיתר הענישה על עברות אלו ואחרות, נתונה בידי ב"ד של מעלה, כך יהיה גם במערכות השפיטה בין אדם לחברו, משום שלא ניתן להגיע בהם לאמת מוחלטת. לכן התורה מחדשת שע"פ שני עדים ניתן לפסוק. אולם פועל יוצא מהבנה זו הוא, שלכאורה שאר הראיות, מוחלטות ככל שיהיו, אשר אינם מובאות בתורה, אינם קבילות בבית הדין, מהסיבה הנ"ל.
- הגמ' במסכת שבועות מביאה פסוק נוסף, שממנו, להבנת ר' יוסי, נראה שניתן לפתוח את דיני הראיות במשפט העברי לראיות נוספות, מעבר לשני העדים. זאת נלמד מהפוסק: "והוא עד או ראה או ידע". לדבריו, ניתן לקבל עדות אע"פ שעדות זו חסרה, ואינה נחשבת כעדות של שני עדים כשרים. הגמ' מנסה להבין אם דברי ר' יוסי הנ"ל, הפותח את השער בפני ראיות נוספות, דומה או שונה מדברי ר' אחא, הסובר שניתן לפסוק דין ע"פ ראיות נסיבתיות. לכאורה לא ברור מה עומד ביסוד דברי הגמ' שדבריהם שונים זה מזה, שהרי שניהם פותחים את הדלת בפני ראיות שאינם מוחלטות. עוד עולה מדברי הגמ' שר' אחא אומר את דבריו, גם בדיני נפשות, למרות שפשוט דבריו עוסקים בדיני ממונות בלבד אם כן עולה השאלה, מניין לנו שגם בדיני נפשות אומר הוא את דבריו. הראשונים עוסקים בשאלות אלו ואומרים, שדברי ר' אחא אינם מבדילים בין דיני נפשות לממונות, מפאת העובדה הפשוטה שכל עוד אין הסבר מאוד משכנע, הניתן ע"י גזרת הכתוב, או סברא מאוד חזקה, אין סיבה להבדיל בין דיני נפשות לממונות, בגלל הטעם הנאמר לעיל, שבית הדין הינו מוסד האמון על הוצאת האמת לפועל. ממילא כאשר נכשל בית הדין במשימתו, אין זה משנה אם נכשל בדין פרוטה או בדין מאה, וכן בדיני נפשות, הכישלון הוא אותו כישלון. לכן ע"מ להפריד בין דיני נפשות לדיני ממונות, אנו צריכים סברא חזקה, או פסוק שיסביר מדוע בכל זאת ישנם הבדלים בין הדינים. ממילא שאלת הגמ' אינה על הדמיון בין ר' אחא לר' יוסי, שלכאורה דבריהם זהים, אלא על דברי ר' יוסי לעומת הכלל הנ"ל, המובא בגמ' כדעת ר' אחא כדוגמא בלבד. אם כן שאלת הגמ' למעשה, האם גם ר' יוסי, בחידושו בעניין דיני ראיות, סובר שדיני ממונות ונפשות זהים. הגמ' מבינה שגזרת הכתוב המובאת ע"י ר' יוסי, אינה עומדת בדיני נפשות. ממילא לדעת ר' יוסי, לא ניתן להסתמך על ראיות בדיני נפשות, למעט שני עדים, שגם תועלתם הינה מכח גזרת הכתוב. רק בדיני ממונות ניתן להסתמך על עדויות חסרות וחלקיות.
- ע"פ דברנו לעיל, נראה שכשם שהפוסקים אינם נוקטים להלכה את דברי ר' אחא, ממילא הלכה לא תהיה גם כשיטת ר' יוסי. אלא שלמרות הסתייגות הפוסקים להלכה מהכרעת הדין ע"פ אומדן הדעת כדברי רבי אחא, מובא בגמ' ללא מחלוקת כלל, שניתן להסתמך על עדות של עדים, למרות שעדים אלו לא ראו את כל מעשה הגזלה, אלא מיד אחרי מה שנראה כגזלה, ונראה, ע"פ עדותם, למעלה מכל ספק סביר, שאכן אדם זה גזל. ממילא עולה לכאורה, שנפסק להלכה כשיטת ר' אחא ור' יוסי, שניתן לפסוק ע"פ אומדן דעת, בלא שני עדים כשרים. סתירה מעין זו מובאת גם ברמב"ם, הפוסק במפורש שלא כר' אחא, ואומר שלא ניתן לפסוק הדין ע"פ אומדן הדעת, אולם במקום אחר פוסק שניתן לפסוק ע"פ אומדן הדעת כדברי הגמ' בשבועות הנ"ל לעניין גזול. אלא שנראה לומר שישנו הבדל בין ר' יוסי שהלכה כמותו, ודעתו מובאת ללא כל חולקים בגמ' בשבועות, לבין שיטת ר' אחא הדחוויה מההלכה. האחרונים, בהסברם לסתירה שישנה כביכול בדברי הרמב"ם, אומרים שיש לחלק בין אומדנא דמוכח לבין אומדנא שאינו מוכח. באומדנא דמוכח הלכה כדברי ר' יוסי הגלילי, אשר פתח את דיני הראיות לראיות נוספות, אשר הינן מוכחות וברורות, אך אינם שני עדים, כגון ד.ו.א, או מצלמות באיכות גבוהה וכדומה. אולם לדעתו, להבנת אחרונים אלו המתרצים את הרמב"ם, וממילא מסבירים את דעת מקור הרמב"ם להיתר ההסתמכות על אומדנא דמוכח-ר' יוסי, אין להסתמך על אומדנא שאינה מוכחת, משום שבאופן זה, גם ר' יוסי מודה שאין זו כוונת הכתוב, ולמרות שר' אחא סובר, שגם במצב זה ניתן להסתמך על אומדנא אע"פ שאינה מוכחת, אין הלכה כמותו לדעת הרמב"ם. נמצאנו למדים, ע"פ הבנת האחרונים ברמב"ם, שאכן בדיני ממונות ניתן להרחיב את יכולת הבאת הראיות ליותר מאשר שני עדים. אולם יש להשתמש בראיות שהינן ברורות וודאיות, ולא במה שקרוי בימינו ראיות נסיבתיות. מפני שרק לשיטת ר' אחא ניתן לפסוק על פיהם, אולם לא נפסקה הלכה כמותו בדין זה. עוד עולה מדברי האחרונים שלמרות שראיות נסיבתיות אינן קבילות להלכה, מ"מ אין לדחותם לחלוטין. משום שע"י אוסף ראיות נסיבתיות שאינן מוחלטות, נהפכת האומדנא להיות ודאית ומוחלטת. ממילא מוטל על בית הדין לקבל כל ראייה המובאת בפניו באשר היא, ע"מ שע"י צירוף כל הראיות הנסיבתיות ביחד, לעיתים תתגלה לעיני בית הדין עדות מוחלטת ומלאה שעשויה להכריע את פסק הדין. ע"פ דברינו, בכל סוגי הראיות שישנן בימינו, למעט שני עדים כשרים, יש לדון בהם אם נחשבים כאומדנא דמוכח, כגון מצלמות באיכות גבוהה וכדומה. או לחילופין הינם כאומדנא רגילה שאינה מוכחת דיו, אשר בה רק לדעת ר' אחא ניתן לפסוק את הדין על פיה, אך להלכה שנפסק לא כמותו, אין להסתמך עליהם.
- כפי שהבאנו לעיל, האחרונים מתרצים את הסתירה בין דברי הרמב"ם, באמרם שהרמב"ם אכן פוסק כר' יוסי הגלילי, שלהבנתם דיבר באומדנא דמוכח, אך ממאן בדברי ר' אחא, הסובר שדי באומדנא רגילה- עדות נסיבתית, ע"מ לפסוק הדין ע"פ. אולם בהמשך דברי הרמב"ם, המתיר להשתמש בראיה מוכחת למרות שאינה מוכחת באיכות גבוהה וכדומה. או לחילופין הינם כאומדנא רגילה שאינה מוכחת כזו, משום שלא ניתן לסמוך על הבנתו של הדיין. אם כן, למעשה סובר הרמב"ם, שגם באומדנא דמוכח לא ניתן להיעזר, כשפוסקים את הדין. ממילא חוזר הדין לעיקר דברי התורה, שרק ע"פ שנים עדים יקום דבר, ולא ע"פ אף ראייה

חזקה ככל שתהיה, שאינה מורכבת משני עדים. אולם נראה שישנם החולקים על חשש זה של הרמב"ם, אשר מקורו בדברי הגאונים כנ"ל. לדעת הרמב"ם, הסובר שגם מעיקר הדין ניתן לסמוך רק על אומדנא של הדיינים בלבד, אך לא ניתן כלל לסמוך על אומדנא של העדים עצמם. הדיינים לדעתו אם יבואו העדים ויאמרו שלדעתם, מסתבר שאדם זה גנב, כל עוד אין לדיין אפשרות להבין מסיפור דברי העדים בלא חוות דעתם האישית, למה שכנראה נעשה, לא ניתן להסתמך על עדותם, שלמעשה אינה עדות כשרה, אלא אומדנא, ובנוסף לכך אינה אומדנא של הדיינים, אלא אומדנא של העדים עצמם. הרמב"ם מחלק בין אומדנא של העדים, לבין אומדנא של הדיינים, בגלל ההבחנה בין תפקידה של העדות, לבין תפקיד הדיין-השופט. תפקיד העדים הינו להוציא את מה שראו, ואת הסיטואציה שבאה לפתחם, בלא שום שיקול דעת, ובלא הסקת מסקנות כלשהי. לעומת זאת, תפקיד הדיינים הינו הפוך לגמרי, להוציא את הצדק לאור, ע"פ הנתונים המובאים לפניהם. ע"כ לדעת הרמב"ם, כיוון שהתורה נתנה אפשרות להסתמך על אומדנות וראיות נוספות בנוסף לעדים, ודאי שראיות אלו נתונות לעיתים רבות לשיקול דעת, ממילא אינם יכולים להיות חלק מתפקידם של העדים, אלא רק הדיין הוא זה שיכול להפעיל את שיקול דעתו. ממילא אומדנא שהינה מוכחת רק לדעת העדים, אך הדיין אינו יכול, מנקודת ראותו, להבין את הודאות שבאומדנא זו, אלא מעוניין הוא לסמוך על דעת העדים ועל שיקול דעתם, לא ניתן מהסיבה הנ"ל לעשות כן לדעת הרמב"ם. עוד מוסיף הרמב"ם יסוד חשוב בהבדל בין קבלת ראיות מעדים, לבין קבלת ראיות אחרות ודאיות ככל שיהיו. ע"פ גזרת הכתוב, האומרת שניתן לקבל ולפסוק דין ע"פ עדים, לא מוטל על הדיין לחקור את עצם המעשה שהעדים ראו, אלא את התקינות והכשרות של העדים, כגון שהינם כשרים ואינם נוגעים בעדות וכדומה. אחר שחקר פרטים אלו, הדיין סומך את ידו על דברי העדים, כמובן בנוסף לבדיקה מקיפה שאינם משקרים, ופוסק הדין בלא שיש לו כל ידיעה או השערה לגבי המעשה שהעידו עליו, אלא מכריע הדין ע"פ דברי העדים. זהו החידוש שחידשה התורה, לעומת שאר הראיות אפילו הוודאיות ביותר, שבהם חלק מתהליך קבלת ראיות אלו, אינו רק בתקינותם וכשרותם, אלא התרשמות עניינית של הדיין בתוכן הראיה. שלמעשה ראה זו לכשעצמה אינה שווה מבחינה משפטית, אלא הינה מסייעת לדיין להבין את מכלול האירועים, ולפסוק הדין לא ע"פ הראיה, אלא ע"פ שיקול דעתו. חילוק מהותי זה העולה מדברי הרמב"ם, עולה בקנה אחד עם ההבחנה הנ"ל בין תפקידו של הדיין בפסיקת הדין, לבין תפקיד העדים. בניגוד לדעת הרמב"ם מבין הב"ח, שלדעת ראשונים אחרים, ובכללם הרא"ש, אחר שהתירה התורה להסתמך על ראיות נסיבתיות, לכל הפחות אלו הוודאיות, ולא רק על עדים, נתנה בכך התורה להפעיל שיקול דעת לא רק לדיין, כדברי הרמב"ם, אלא גם לעדים. ממילא נתנה בכך אישור לדיין להסתמך על שיקול דעת מובהק של העדים, ולא רק שלו עצמו. לכן, ניתן להבנתם הסבר נוסף, להרחבה שעשתה התורה לקבלת ראיות מעבר לשני עדים כשרים. כאשר נתנה התורה מקום לעוד ראיות, שעניינם, כפי שהסברנו לעיל בשיטת הרמב"ם, הינו למעשה היתר להפעלת שיקול דעת מסוים לדיין, ממילא, כפי שמביא הרמב"ם בשם הגאונים, בימינו שהתמעטו הדורות, לא ניתן עוד לסמוך על שיקול הדעת. אולם בנקודה זו, להבנת הב"ח, חלוקים ראשונים אלו על הרמב"ם. לדעתם הרחבה זו של שימוש בשיקול הדעת, הינה גם לעדים, וממילא הפסוק: "ע"פ שנים עדים יקום דבר", לא עוסק רק בעדות שראו העדים והבינו כל פרט ופרט בה, אלא גם אם העדים עצמם מפעילים שיקול דעת, יכולים הם להעיד ולחוות דעתם. ממילא התורה מרחיבה את העדות המלאה של שני עדים למגוון ראיות, בתנאי שהינן וודאיות. ע"כ, מכיוון שישנה הרחבה זו, שגם העדים יכולים להפעיל שיקול דעת, אין סיבה לתקן תקנות בימינו שלא לקבל עדות הנסמכת על שיקול דעת של העדים. שהרי עדים היו תמיד ממגוון חלקי האוכלוסייה, ותמיד היה חשש שאינם מפעילים שיקול דעת ראוי ונכון, ובכ"ז התורה, לשיטה זו, התירה להסתמך עליהם. ממילא אין סיבה לבטל יכולת שיקול הדעת שלהם גם בימינו, וכ"ש של הדיין. לעומתם הרמב"ם, שמבין שהתורה התירה שיקול דעת של הדיין בלבד, סובר שישנה התדרדרות והתמעטות הדורות בשיקול דעתם של דייני ישראל. למרות שלדעת הרמב"ם וסיעתו למעשה לא ניתן להסתמך על שיקול דעת של הדיינים כלל, וניתן לפסוק דין רק ע"פ שני עדים כשרים, לראשונים רבים, ניתן, גם בימינו, לסמוך על שיקול דעת של עדים אחר חקירתם, וכ"ש של הדיינים.

- השו"ע הביא להלכה את דברי הרמב"ם. אולם גם מדעתו במקומות אחרים, וגם מדברי האחרונים, נראה שישנו מקום רב להפעלה של שיקול דעת, וקבלת ראיות נוספות בנוסף לשני עדים כשרים, כאשר הינם וודאיות ומוכחות, ואינן נסיבתיות. לפוסקים בימינו אין אמירה ברורה וחד משמעית כמי לפסוק, כשיטת הרמב"ם, שלמעשה לא מקבל כלל ראיות למעט שני עדים כשרים, או לחולקים עליו. אולם ברור הדבר, שבגלל דעת הרמב"ם וסיעתו, ראוי לתור אחר שני עדים כשרים, ובכך להכריע את הדין ע"פ דעת כולם. רק כאשר עדים אלו אינם בנמצא, מצאו האחרונים מקום לתת אפשרות בנסיבות מסוימות, הנתונות לשיקול דעתם של הדיינים, לקבל גם ראיות נוספות.
- מתוך דברינו עולה חילוק יסודי בין הנהוג בבתי המשפט האזרחיים בימינו, לבין בתי הדין הדניים ע"פ תורה. הראשונים נוטים, לעיתים רבות, להרשיע ולחייב אדם ע"פ ראיות נסיבתיות שאינם וודאיות כלל ועיקר, אך יש בהם מידה לא מבוטלת של סבירות, בעוד ע"פ תורה, כפי שהסברנו באריכות, לא ניתן להשתמש בראיות אלו כלל, כל עוד אינם וודאיות. נראה שהבדל זה, נעוץ בהבדל בין מטרת בתי הדין ותפקידם ע"פ תורה, לבין מקומם בחברה האזרחית של בתי המשפט בימינו. ע"פ התורה, תפקיד בתי הדין להוציא את האמת, הצדק והישר לאור, מתוך הבנה שגם אם לא נגזר על אדם כל גזר דינו, מ"מ ישנו בית דין של מעלה שישלים את העבודה. לעומת זאת, תפקיד בתי המשפט האזרחיים, כפי שקבעה לו החברה כיום, הינו לוודא את ההתנהלות התקינה של החיים. כחלק מתפקיד זה מנסה בית המשפט להוציא את הצדק לאור, כאמצעי להשבת השקט לחייה של החברה, אך אין זה בראש סדר מעייניו. אי לכך, לעיתים רבות, נוטה בית המשפט האזרחי לפסוק ע"פ ראיות שאינן קבילות כלל ע"פ תורה, מתוך הבנה שמכיוון שמסתבר הדבר בסבירות גבוהה שהפשע בוצע, יש להרשיע את הנאשם, למרות שישנו חשש כלשהו, שהצדק לא נעשה, מ"מ סיכוי רב שהאמת בוצעה, ודי בכך ע"מ לאפשר התנהלות תקינה של החיים החברתיים.